

PİYASA EKONOMİSİNİN GELECEĞİ

Yard. Doç. Dr. Feyza A. Güneş

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi

Piyasa ekonomisi ekonomi modellerinin en eskilerinden biridir. Modele esas olan fiyat mekanizması fiyat sistemine bağlıdır. Yani fiyatlarla yönlendirme, yönlendirme sistemi. Fiyatlar; üretici, satıcı ve alıcının kararları sonucu arz ve talebe göre serbestçe belirlenir.

Piyasa ekonomilerinde ekonominin dışı açık olması gerekir. (1) Dış ticarete ve döviz işlemlerinde serbesti asıldır. (2) Özel mülkiyet hakkı dolayısıyla ekonomik kaynaklara sahip olma ve bunu bir parçası olarak özel sektörün esas alınması piyasa mekanizması sistemini özünü meydana getirir. Sistemin gerektirdiği temel şartlardan biri de ekonominin çeşitli alanlarında serbest rekabet mekanizmasının sağlanması ve piyasanın şeffaflığıdır. Modelin temel özelliği rekabet, kalite ve fiyatın uyumuna dayanır.

Serbest piyasa düzeninin işlerliği için kamu üretim ve yatırımlarının aşgari düzeye indirilmesi ve alt yapı alanları ile sınırlandırılması gerekir. Ekonomik sübvansiyonlar serbest rekabet düzenini aksatır, bu nedenle sübvansiyonlar minimize edilmelidir. Devlet, özel kesiminin üretim ve faaliyet alanlarına, yatırım ve üretim kararlarına müdahale etmemelidir. (3)

Türkiye'de 24 Ocak 1980 ekonomik istikrar programı ile serbest piyasa kuralları konmuş ve bu yolla ayarlama ve stabilizasyon modeli uygulanmaya çalışılmıştır. Türkiye piyasa ekonomisine yönelmiştir, ancak bunu karma ekonomiden vazgeçildiği şeklinde düşünmemek gerekir. Amaç, yoğun devlet yatırım ve müdahalelerini azaltarak özel teşebbüs yatırımlarının teşvikini ve piyasa ekonomisi kurallarını hakim kılmaktır.

Piyasa ekonomisinin ve fiyat mekanizmasının ekonomideki kaynakların ve yatırımların en etkin kullanımını ve dağılımını sağlayabilmesi için en önemli unsurlardan biri piyasalarda rekabetin bulunmasıdır. Rekabetin var olduğu piyasalarda oluşan fiyatlar yatırımların en verimli alanlara yönelmesini sağlar. Mal ve hizmet üretiminde kaliteyi iyileştirmeye yönelik rekabet biçimi giderek önem kazanmaktadır. Uluslararası rekabet fiyat rekabeti yerine kaliteyi iyileştirmeye yönelik rekabet biçimine dönüşmektedir.

Piyasa fiyatları sistemine geçilmesi ve dünya fiyatlarının geçerli kılınması, piyasa fiyatları mekanizmasının işlemesi piyasa ekonomisinin üç önemli kuralından biridir. (4)

Belirli bir kalkınma ve sanayileşme aşamasına ulaşamamış ekonomilerde fiyat mekanizmasının işletilebilmesi ve bunun sonucunda etkili bir piyasa mekaniz-

masının sağlanabilmesi mümkün değildir. Ekonominin dış piyasalardaki rekabet gücü kalkınma ve sanayileşmede belirli bir düzeye ulaşmış olmasının en önemli ölçüsüdür. (5)

Serbest piyasa modeli Batı Avrupa ve özellikle Anglosakson ülkelerinde belirli bir sosyo-kültürel gelişme sonucu meydana gelmiş bir düzendir. Bu modelin tarihi, kültürel temeli, geleneği, görgüsü, yerleşmiş davranış ve düşünüş biçimi, kuralları, kurumları, mekanizması, disiplini, ahlak anlayışı ve prensipleri vardır. Piyasa ekonomisi, bütün bu unsurların birleşerek oluşturduğu düzen içinde işler ve istenen sonuçları verir. (6)

Serbest piyasa ekonomisinin dayandığı Yeni Klasik İktisat Teorisi ideolojik olarak geriye, teknolojik olarak ileriye bakmaktadır. Başarılı olmasının nedenlerinden biri de budur. (7)

Piyasa ekonomisi modeli kapitalizmin bir uygulamasıdır. Kapitalizmin değişik boyutları vardır, karmaşık yapılar içinde ekonomi ağırlıklı olanların boy gösterdiği alan pazardır, piyasadır.

Günümüzde her şey her yerde üretilebilmekte ve satılabilmektedir. Bunun sonucu, piyasa ekonomilerinde, üretilen mal ve hizmetler, dünya üzerinde en ucuza mal olduğu yerlerde yapılırken, fiyatların ve kârların en yüksek olduğu yerlerde satılmaktadır. Kâr maksimizasyonu maliyeti minimuma indirmek kârı ise maksimize etmektir. Bu da kapitalizmin en önemli unsurudur. (8)

Soğuk savaş sonrası dünyada Üçüncü Dünya kavramı değişmiştir. Doğu Bloku'nun çökmesiyle bu ülkelerin ekonomilerini de az-gelişmiş ekonomiler içinde düşünmek gerekir. Batı Bloku, Doğu Bloku, Üçüncü dünya sınıflaması yerine gelişmiş ya da hızla gelişen ülkeler (bunların tümü kapitalisttir) ve az gelişmiş ülkeler sınıflaması söz konusu olacaktır.

21. yüzyılda göç sorunu gelişmiş ülkelerin çoğunda siyasal alanda tartışma konusu olacaktır. Bu konu kapitalistlerin ilgilendiği bir konudur. (9) Gelişmiş ülkelere göçmen işgücü akımları yerli işgücüne ödenen ücretleri düşürebilir. (10) Az gelişmiş ülkelere nüfus artışının fazla olması, işsizlik, düşük gelir nedeniyle genç nüfus gelişmiş ülkelere yönelmektedir. Buradaki kolgücü açığını düşük ücretle doldurup maliyetleri düşürmesi olağan bir piyasa ekonomisi oluşumu sayılmalı. Ancak, bu ülkelerin hükümetleri varolan göçmen nüfusa yenilerinin ilavesini önlemek için giderek artan önlemleri 1990'lı yıllarda gündeme getirmişlerdir. (11)

Bir değil birçok kapitalizmden dolayısıyla kapitalizmin uygulandığı birçok piyasa ekonomisi modelinden söz edilebilir. Kapitalizm değişik ülkelerdeki uygulamasıyla toplumun sorunlarına farklı çözümler getiriyor. Örneğin, iki büyük ekonomik güç ABD ve Japonya'da, elli yıl önce Avrupa'da kurulan genel bir sosyal güvenlik sistemi yoktur. Ancak Avrupa'da da sosyal güvenlik sistemi tartışılmaya başlamıştır. Avrupa Birliği ülkelerinde, sosyal güvenliğin devlete yükler getirdiği düşünülmektedir.

Sosyal korumacılığı ve devletin ekonomiyle müdahalesinin olağan sayıldığı dönemde gelişmiş ülkelerde uzun vadede gelirlerdeki taban-tavan farkı azalmaktaydı. 1980'le birlikte gelen yeni düzenlemeler başka bir ifadeyle serbest piyasa ekonomisi uygulaması ile bu fark ABD'de, İngiltere'de ve onları izleyen birçok di-

ğer ülkede artma eğilimindedir. Örneğin, Fransa'da çoğunluk ekonomik rekabeti artırmak için gelirler arasındaki farkın artmasını uygun görüyor. Fakat bunun aksine Japonya, İsviçre, Avusturya ve Almanya'da işletmeler, ücretler hiyerarşisini olduğu gibi tutmaya çalışmaktadırlar. (12)

Serbest piyasa sisteminde firmaların büyümesi için gerekli kaynakların sağlanması sermayenin serbestleştirilmesi ile mümkün olabilir. Kredi dağıtımında bankaların rolünün azalması bir etkinlik faktörü olarak görülmektedir. Menkul kıymetler piyasası ise aşırı genişlemiştir. Basitleştirici bir ifadeyle, borsa bankanın yerine geçmiştir. Anglosakson kapitalizminin yaklaşımı bu tercih üzerine kuruluyor. İsviçre, Avusturya ve Almanya'da uygulanan kapitalizmde ise bankalar borsa ve mali piyasaların oynadığı rolün büyük bir kısmını oynarlar.

Liberal Anglosakson düşüncesine göre işlemin işlevi kâr etmektir. Kıta Avrupası ve Japon anlayışı (Germen-Japon tarafı) ise, iş imkanları yaratmak, ulusal rekabet düzeyini artırmak gibi bir dizi fonksiyonu işletmeden beklemektedir. (13)

Liberal kapitalizmin değişik türevlerinden söz edilebilmekle beraber, Anglosakson modeli ve bunun karşısındaki Germen-Japon modeli olmak üzere iki farklı kapitalizmin varlığı görülüyor.(14) Diğer bir yaklaşımda, Anglosakson modelinin "Yeni Amerikan" evrimini, Yeni Amerikan modelini görmek mümkün. Avrupalı iktisadi bir modelin varlığı konusunda her şey böyle bir modelin olduğunu düşünebileceğimizi gösteriyor. Ortak pazar çalışmaları kırk yıl önce başladı, AB siyasal, askeri ve sosyal olmaktan çok temelde iktisadidir. Ancak, Avrupa'da türdeş bir ekonomi modeli olmadığı için bir Avrupa modelinden söz etmek güçtür. Ancak Avrupa'nın sert çekirdeğini oluşturan Almanya, İsviçre ve Avusturya'da Yeni Amerikan modeline karşı Avrupa modelinin en bozulmamış özellikleri bulunuyor. (15) Bir taraftan İngilizce konuşan ekonomileri içine alan Anglo-Amerikan kapitalizmi, diğer taraftan Hollanda, Almanya, Fransa ve İsviçre'yi içine alan kapitalizmin Renli modeli yani Ren kapitalizmi bulunuyor. Renli nitelmesi, Renlilik yeni Almanya'nın kendine özgü kişilik çizgilerini ifade ediyor. Japonya da Ren akımını izliyor. (16)

Doğu Bloku'nun dağılmasından sonra iki model arasındaki karşıtlık daha da belirginleşiyor. Amerikan kapitalizmi aşırı bireyci bir anlayışa, kısa vadeli ticari kazanç ve başarının temel göstergesi olarak özel kârlılık ölçütüne dayanıyor. (17) Aşırı bireyci düşünce, insanın kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmesi yeterli değildir. Bireyin kendi özel çıkarları ile toplumun ortak çıkarları, değerleri ve hedefleri arasında bir dengenin bulunmadığı toplumlarda ekonomik gelişme sürecinde çok ciddi sorunlarla karşılaşılacaktır. (18)

Kapitalizmin diğer modeli Almanya merkezli ve Japonya örneği gibi sosyal başarıya, uzlaşmaya ve uzun vadeli düşünceye önem veriyor. Görülebileceği gibi, her soru karşısında kapitalizm, aynı tür bir görüntü vermeyip, aksine karşı karşıya olan iki farklı model halinde farklılaşmıştır.

Amerika çözümleneci ve ferdî görüşlere sahiptir. Almanya ise toplumcu ve bütünlemecidir. Almanya'da ekonomi kararlarının alınmasında hükümet, sendikalar, mali sektör ve sanayi grupları birbirini etkiler. Son on yılda, kendine özgü nitelikleriyle Alman tipi kapitalizmin daha dengeli, adil, etkili ve istikrarlı olduğu görülüyor.

Genel bir değerlendirme sonucunda mücadelenin iki ayrı kapitalizm, başka bir şekilde ifade edilecek olursa, iki ayrı piyasa ekonomisi uygulaması arasında olacağı söylenebilir. Gelecekte bu mücadele işletmede insanın, toplumda piyasanın, uluslararası iktisatta kurumsal idarenin ve yasal düzenin kısaca ekonomik faaliyetlerin yeri konularında farklı iki sistemin görüşlerini karşı karşıya getirecektir. Liberal sistemden doğan, temel kuralları aynı olan ancak kapitalizmin karşıt iki mantığına dayanan iki model arasındaki çekişme şiddetli olabilecektir. (19)

Görülebileceği gibi, çeşitli yapılara dayanan kapitalizm çeşitlerinden veya kapitalizmin uygulandığı serbest piyasa ekonomisi modellerinden söz etmek mümkündür. Günümüzde görülen durum ve öne sürülen fikirler hakkında düşünce belirtmek güçtür. Colin Clark (Avustralya) ve Jean Faurastie (Fransa) yarının uygarlığını belirtecek başlıca karakteristikleri belirtmişler ancak bu uygarlığın dayanacağı iktisadi sistemi belirgin olarak açıklamamışlardır. Kapitalizmden sonra hangi sistemin geleceği hakkında fikir yürütenler vardır. F.Perroux, ekonominin bir "iş topluluğu" şeklinde örgütlenmesini öne sürmüştür.

Fikir ve düşünceler farklı, ancak bir noktada çoğunluğun kabul ettiği görüş birliği var: Eski ve bilinen anlamda kapitalizm devrini tamamlamıştır ve artık zamanın gereklerini yerine getirecek yeterlilikte değildir. Burada şu söylenebilir: Kapitalizm bazı dönüşümlerle, değişen yeni koşullara uyum göstererek devamlılığını sürdürebilecek mi? Yoksa ortadan silinecek mi? Kapitalist sistem ve kollektivist sistem aralarındaki şiddetli mücadeleye rağmen zamanımıza kadar devam kabiliyetini göstermişlerdir. (20)

Kapitalizmde uzun vade kaygısı yoktur, uzak geleceğin tahlili yapılmamıştır. Kişisel yarar oluşumunun toplumsal içeriği zayıftır. Rasyonel davranışın, kişinin kendi çıkarının, yönlendirmenin belirlenmesinde kurumlaşmanın önemi ihmal edilir. (21)

"Hiçbir insan, toplum desteği olmadıkça bireysel olarak gelişemez ve hiçbir toplum da kapsamındaki bireylerin bağılılığı olmadıkça varlığını sürdüremez." Kapitalist sistemin uzun vadede işleyebilmesi diğer bir deyişle varlığını sürdürebilmesi için, bireyin kısa vadeli çıkarlarını ve mali kazançların değil, toplumun uzun vadeli çıkarlarını vurgulaması gerekir. Sonuç olarak gelecekte kapitalizmin toplum ile kişi arasında yeni bir stratejik dengeyi mümkün kılacak yeni değerler ve kurumlar yaratması gerekecektir. Kollektivist sistemin çökmesi gibi bir tehlike kapitalizm için söz konusu değildir. Liberal kapitalizmin geçerli bir rakip iktisadi sistem olmadan kendiliğinden yıkılması mümkün değildir. Yıkılış değil durgunluk tehlikesi vardır. Kapitalizm tüm sorunları çözememiştir, örneğin sosyal dengenin sağlanması, işsizlik, çevre koruma gibi sorunlar. Kapitalizmin eski rakibi kollektivist sistem yok olduktan sonra ve alternatif olabilecek bir düzen kalmadığı zaman büyük bir değişim geçirmesi gerekecektir. (22)

DİPNOTLAR :

1. Ahmet Kılıçbay; Değişen Dünyada Türk Ekonomisi, Cem Yayınevi, İstanbul 1993, s. 125; TÜSİAD, Piyasa Ekonomisi ve Türkiye Uygulaması, İstanbul 1987, s. 5.
2. Mükerrerem Hiç; Gelişme Stratejileri ve Makro Ekonomik Politikalar, Piyasa Ekonomisi, Felsefesi, Temel Kuralları ve Uygulaması, 3. İzmir İktisat Kongresi, Tebliğler, C.1, s.1.
3. TÜSİAD, a.g.e., s. 5, 10.
4. Süreyya Hiç; Türkiye Ekonomisi, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2.b., 1994, s.103,105,107.
5. TÜSİAD, a.g.e., s. 14-15.
6. Kılıçbay, a.g.e., s. 51.
7. Blinder, Alan S.; Keynesyen İktisadın Düşüşü ve Yükselişi, çev. Metin Toprak, Sosyal Bilimler Dergisi, Tem. 95, C.2, sayı. 1, s. 47.
8. Lester C. Thurow; Kapitalizmin Geleceği, çev. Mustafa Küpüşoğlu, Sabah Kitapları, İstanbul, 1996, s. 96.
9. Michel Albert; Kapitalizme Karşı Kapitalizm, cev. Cemil Oktay, Hüsnü Dili, Afa Yayınları, İstanbul, 1992, s. 10, 13.
Soğuk Savaş: 1945-1960 yılları arasında ABD ve SSCB'nin liderliklerindeki Batı ve Doğu blokları arasında, sürekli gerginlik ve kısmi çatışma biçiminde sürdürülen mücadele. 1960'lardan itibaren yavaş yavaş ortaya çıkan detant (yumuşama) dönemi 1980'e kadar sürmüştür. Bu dönemden itibaren ABD ve SSCB arasındaki ilişkilerin yeniden sertleşmesi bazı gözlemciler tarafından "İkinci Soğuk Savaş" döneminin başlaması olarak değerlendirilmiştir. 1980'lerin son yıllarında Soğuk savaş sona ermiştir. (Faruk Sönmezsoğlu, Ansiklopedik Politika Sözlüğü, İletişim Yayınları, s.161.)
10. Dean M. Hanink; The International Economy. A Geographical Perspective, John Wiley-Sons, Inc., New York, 1994, s. 320.
11. Gülten Kazgan; Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye'nin Yeri, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2.b., 1995, s. 41
12. Albert, a.g.e., s. 14,16,17.
13. Albert, a.g.e., s. 19,20,22,151.
14. Albert, a.g.e., s. 24.
15. Albert, a.g.e., s. 26-28,161.
16. Charles Hampden-Turner ve Alfons Trompenaars; Kapitalizmin Yedi Kültürü, çev. Füsün Doruker, Sabah Kitapları, İstanbul, 1995, s. 327; Albert, a.g.e., s. 28.
17. Albert, a.g.e., s. 29; Kazgan, a.g.e., s. 43.
18. Soros Soros'u Anlatıyor, çev. Gülden Şen, Sabah Kitapları, İstanbul, 2.6.1995, s. 123.
19. Albert, a.g.e., s.29-30; Hampden-Trompenaars, a.g.e., s. 178.
20. Yüksel Ülken; Yirminci Yüzyılda Dünya Ekonomisi, Günümüz İktisadi Sorunları ve Başlıca Tahlil Aletleri, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1992, s.34-35.
21. Thurow, a.g.e., s. 252-253.
22. Thurow, a.g.e., s. 257, 270-271; Hampden-Trompenaars, a.g.e., s.334.

KAYNAKLAR

- Albert, Michel; Kapitalizme Karşı Kapitalizm, çev. Cemil Oktay, Hüsni Dilli, Afa Yayınları, İstanbul, 1992.
- Blinder, Alan S.; Keynesyen İktisadın Düşüşü ve Yükselişi. çev. Metin Toprak, Sosyal Bilimler Dergisi, Tem. 95, C.2, sayı.1.
- Hampden, Charles-Trompenaars, Turner ve Alfons.; Kapitalizmin Yedi Kültürü, çev. Füsün Doruker, Sabah Kitapları, İstanbul, 1995.
- Hanink, Dean M.; The International Economy. A Geographical Perspective, John Wiley-Sons, Inc., New York, 1994.
- Hiç, Mükrrem; Gelişme Stratejileri ve Makro Ekonomik Politikalar, Piyasa Ekonomisi, Felsefesi, Temel Kuralları ve Uygulaması, 3. İzmir İktisat Kongresi, Tebliğler, C.1.
- Hiç, Süreyya; Türkiye Ekonomisi, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2.b. 1994.
- Kazgan, Gülten; Yeni Ekonomik Düzen'de Türkiye'nin Yeri, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2.b., 1995.
- Kılıçbay, Ahmet; Değişen Dünya'da Türk Ekonomisi, Cem Yayınevi, İstanbul, 1993.
- Soros Soros'u Anlatıyor, Çev. Gülden Şen, Sabah Kitapları, İstanbul, 2.6.1995.
- Sönmezoğlu Faruk; Ansiklopedik Politika Sözlüğü, İletişim Yayınları.
- Thurow, Lester C.; Kapitalizmin Geleceği, çev. Mustafa Küpüşoğlu, Sabah Kitapları, İstanbul, 1996.
- TÜSİAD; Piyasa Ekonomisi ve Türkiye Uygulaması, İstanbul, 1987.
- Ülken, Yüksel; Yirminci Yüzyılda Dünya Ekonomisi, Günümüz İktisadi Sorunları ve Başlıca Tahlil Aletleri, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1992.